

Tegnsprog

37.13 Und

1991/5

37.13 Undervisningsvejledning for Folkeskolen
Undervisningsministeriet

DPB/DLB

450000506724

Tegnsprog

1991/5

Undervisningsvejledning for Folkeskolen
Undervisningsministeriet

Skrift: English Times
Sats/montage: Repro-Sats Nord, Skagen
Tryk: Malchow Bogtrykkeri/Offset, Ringsted
Printed in Denmark 1991
ISBN 87-503-9142-9
ISSN 903-2363

Publikationen kan købes i boghandlen eller hos
Statens Information,
Postboks 1103, 1009 København K.
Tlf. 33 37 92 28

Forord

Idet der henvises til lov om folkeskolen paragraf 3, stk. 2, udsendes hermed vejledende forslag til læseplan samt undervisningsvejledning for faget tegnsprog.

Hæftet er udarbejdet af et udvalg nedsat af undervisningsministeren i oktober 1989.

Udvalget havde følgende sammensætning:

Ritva Bergmann, Danske Døves Landsforbund

Erik Dyhr, Bonaventura

Edna Garsdal Sørensen, Hørehæmmede Børns Forældreforening

Britta Hansen, Døves Center for Totalkommunikation

Lars von der Lieth, IAAS Audiologopædi, Københavns Universitet

Palle Vestberg Rasmussen, konsulent

Jørgen Henriksen, Centerledernes Samråd

Ole Vestergaard, Døveskolernes Tegnsprogsudvalg

Finn Vejen Jensen, Fredericiaskolen

Erik Thorsen, Undervisningsministeriet (sekretær)

Jørgen Hansen, Undervisningsministeriet (formand)

Med denne undervisningsvejledning og forslaget til læseplan indføres tegnsprog som fag i folkeskolen, hvor det tidligere har været en form for specialpædagogisk bistand, sigtende på at begrænse eller afhjælpe virkningerne af døve og svært hørehæmmede elevers kommunikationsvanskeligheder.

Indførelsen af tegnsprog som fag i folkeskolen er en naturlig konsekvens af en udvikling, der længe har været i gang, og et udtryk for, at dette sprog anerkendes som grundlaget for den sproglige udvikling hos døve og svært hørehæmmede børn. Denne gruppe omfatter ca. 600 småbørn og skolebørn i alderen fra 0-18 år.

Undervisningsministeriet

Folkeskoleafdelingen

1. juni 1991

Holger Knudsen

/ Jørgen Hansen

Indholdsfortegnelse

	Side
Indledning	6
Kap. 1. Formålsbestemmelser	7
– Folkeskolens formål.....	7
– Fagformålet for dansk.....	7
Kap. 2. Fagformålet for tegnsprog	9
Kap. 3. Målgruppen for undervisning i tegnsprog	10
Kap. 4. Om tegnsprog	12
Kap. 5. Tegnsprog i småbørnsalderen	17
Kap. 6. Tegnsprog i skolen	20
6.1. Tegnsprog på de første klassetrin.....	20
6.1.1. Som selvstændigt fag.....	20
6.1.2. I relation til faget dansk	24
6.1.3. I relation til andre fag	25
6.2. 3.-6. klassetrin.....	25
6.2.1. Som selvstændigt fag.....	26
6.2.2. I relation til faget dansk	29
6.2.3. I relation til andre fag.....	30
6.3. 7.-9. klassetrin.....	30
6.3.1. Som selvstændigt fag.....	30
6.3.2. I relation til faget dansk	34
6.3.3. I relation til andre fag	35
6.4. 10. klassetrin.....	35
6.4.1. Som selvstændigt fag, i relation til faget dansk og i relation til andre fag	36

Kap. 7.	Lærerforudsætninger	38
Kap. 8.	Lokaler, undervisningsmidler og -materialer	39
Bilag	Vejledende forslag til læseplan	41
	Litteratur	46

Indledning

En undervisningsvejledning er ikke af forskriftsmæssig karakter. Den begrænser således på ingen måde den metodefrihed, hvorefter den enkelte lærer har ret til at vælge de pædagogiske veje til et givet undervisningsmål, til selv at udvælge undervisningsstoffet inden for rammerne af den lokalt godkendte læseplan og til selv at tolke de bestemmelser, der er gældende for undervisningen.

Undervisningsvejledningen er således et tilbud til læreren, der selv træffer beslutning om, hvorvidt – og i givet fald i hvilket omfang – han eller hun vil drage nytte af den. Herved adskiller undervisningsvejledningen sig fra det vejledende forslag til læseplan, der henvender sig til de lokale skolemyndigheder, idet den angiver, hvorledes en skoles læseplan kan, men ikke nødvendigvis skal udformes. Det vejledende forslag til læseplan er således alene bindende for læreren i det omfang, den – helt eller delvis – indgår i den læseplan, som er gældende for skolen, og som fremgår af bilaget til kommunens styrelsesvedtægter.

Bindende for læreren er tillige den formålsbestemmelse, der vedrører faget, og som udsendes af undervisningsministeren efter bemyndigelse i folkeskolelovens § 4, stk. 5.

Endelig er det klart, at den overordnede formålsbestemmelse for folkeskolens opgave er bindende for læreren, og at formålsbestemmelsen for det enkelte fag derfor må ses i lyset deraf.

Kapitel 1

Formålsbestemmelser

Folkeskolens formål

»Folkeskolens opgave er i samarbejde med forældrene at give eleverne mulighed for at tilegne sig kundskaber, færdigheder, arbejdsmetoder og udtryksformer, som medvirker til den enkelte elevs alsidige udvikling.

Stk. 2. Folkeskolen må i hele sit arbejde søge at skabe sådanne muligheder for oplevelse og selvvirksomhed, at eleven kan øge sin lyst til at lære, udfolde sin fantasi og opøve sin evne til selvstændig vurdering og stilningtagen.

*Stk. 3. Folkeskolen forbereder eleverne til medleven og medbestemmelse i et demokratisk samfund og til medansvar for løsningen af fælles opgaver. Skolernes undervisning og hele dagligliv må derfor bygge på åndsfrihed og demokrati.«
(Lov om folkeskolen af 26. juni 1975, § 2).*

Fagformålet for dansk

»Formålet med undervisningen er, at eleverne udvikler deres færdighed i at bruge sproget godt og alsidigt og øger deres forståelse af talt og skrevet dansk.

Stk. 2. Eleverne skal udvikle deres sans for perspektiver og værdier samt deres udtryks- og læselyst gennem oplevelse og analyse, forståelse og vurdering af ældre og nyere digtning såvel som andre udtryksformer.«

(Undervisningsministeriets bekendtgørelse nr. 518 af 24. september 1975 om formålet med undervisningen i folkeskolens fag, § 1, som ændret ved bekendtgørelse af 25. juli 1984).

Kapitel 2

Fagformålet for tegnsprog

Formålet med undervisningen er, at eleverne øger deres forståelse af tegnsproget og udvikler deres færdighed i at bruge det godt og alsidigt.

Stk. 2. Eleverne skal tilegne sig viden om tegnsprogets egenart og variation og dets betydning for voksne døve og hørehæmmedes liv og virke.

Stk. 3. Undervisningen skal medvirke til den enkelte elevs alsidige udvikling og til, at folkeskolens formål kan realiseres for elever med svære høretab.

Stk. 4. Undervisningen skal sætte eleverne i stand til at kommunikere med andre tegnsprogsbrugere og – i situationer, hvor der er tolk til rådighed – med normalt hørende, som ikke kan tegnsprog.

Stk. 5. Undervisningen skal medvirke til, at tegnsprog i lighed med dansk kan fungere både som redskabsfag og som dannelsesfag, så de to sprog tilsammen kan udgøre en svært hørehæmmed elevs kulturgrundlag.

Kapitel 3

Målgruppen for undervisning i tegnsprog

Målgruppen for folkeskolens undervisning i tegnsprog er primært elever med høretab, som – selv med brug af høreapparat – er afskåret fra at have en sikker kommunikation ved hjælp af tale.

Enhver afgrænsning af målgruppen alene ud fra grader af høretab er alt for forenklet, det gælder også nedenstående. Nogle elever har høretab, som gradvist forøges, og som derfor på et senere tidspunkt kan forhindre talesproglig kommunikation. Nogle vil få kammerater og venner, som nødvendiggør tegnsproglig kommunikation. Nogle vil komme i uddannelsessituationer, hvor tegnsprogstolkning er nødvendigt, for at de kan deltage i undervisningen.

Elever med svære høretab – døvhed

Herved forstås elever med et høretab, der er så omfattende, at eleven selv under gode omstændigheder og med den kraftigste forstærkning ikke bliver i stand til at opfatte almindelig tale, og som derfor ikke alene gennem talesproglig kommunikation kan tilegne sig sprog. Disse elever får ofte svært ved at lære at tale fuldt forståeligt, og de har alle behov for undervisning i faget tegnsprog.

Elever med middelsvære høretab

Herved forstås elever med betydelige høretab, som ved hjælp af høreapparat og mundaflæsning gennem en intensiv indsats kan lære at forstå tale og lære at tale selv, og i nogle situationer, fx på tomandshånd, fungerer næsten, som om han/hun hører normalt. Ofte vil elevens egen tale være påvirket af høretabet og være præget af visse udtalefejl og/eller -mangler.

Mange af disse elever har behov for undervisning i faget tegnsprog.

Elever med lettere, men varige høretab

Nogle elever har et moderat tab af hørelse på begge ører, andre kan helt mangle hørelse på det ene øre. Kun undtagelsesvis har sådanne elever brug for undervisning i faget tegnsprog.

Elever med forbigående, periodevise høretab

Herved forstås elever, som i perioder har mindre høretab, fx i tilslutning til alvorlig snue, eller som følge af mellemørebetændelse. Disse elever har ikke større behov for undervisning i faget tegnsprog end normalt hørende elever.

Kapitel 4

Om Tegnsprog

Tegnsprog formuleres med hænder, ansigt og krop, og det opfattes med øjnene.

Tegnsprog benyttes af mennesker med forskellige sproglige forudsætninger og forekommer derfor i mange forskellige former. Hvert land har således sit eget tegnsprog med forskelle i gloser og grammatik. Dansk tegnsprog er forskellig fra dansk, men det er samtidig præget af dansk tale- og skriftsprog på forskellig måde, fx i brugen af mund-hånd-system og håndalfabet.

På grund af de grundlæggende grammatiske forskelle på de to sprog er det ikke muligt samtidigt at formulere sig på tegnsprog og på dansk. Alligevel forekommer i mange sammenhænge blandingsformer, hvor elementer fra begge sprog indgår. Dansk tegnsprog er også forskelligt fra andre landes tegnsprog. Visse fællestræk gør det dog muligt, når døve af forskellig nationalitet mødes, at udvikle en basal, men brugbar kommunikation.

Tegnsprogstilignelse sker ikke kun gennem skolens undervisning i faget, men også i hjemmet, på institutioner og gennem TV i det omfang, der bruges tegnsprog. Jo bedre accepteret og jo større udbredelse tegnsprog får i samfundet, des større muligheder får døve og svært hørehæmmede børn for at få kulturel og samfundsmæssig baggrund og fremtidsperspektiver, som svarer til hørende børn og unges, så de kan realisere deres livsmuligheder på lige fod med disse. Ved at få informationer og påvirkninger fra mange instanser i samfundet får de mulighed for selv at tage stilling til væsentlige sider af tilværelsen og opbygge personligt funderede værdiforestillinger. Det giver baggrund for at træffe valg og handle – i skolen og i samfundet i øvrigt.

Tegnsprogs ligestilling med dansk muliggør, at døve og svært hørehæmmede kan realisere deres ligeberettigelse i tilværelsen.

Tegnsprog som kulturfænomen

Tegnsprog er et mindretalssprog i det danske sprog-samfund. Det bruges især af de ca. 3500 døve og svært hørehæmmede, som udgør gruppen af danske døve med dens særlige undervisningstilbud samt sociale og kulturelle institutioner. Desuden bruges tegnsprog og blandinger af dansk og tegn af mange mennesker, som ikke har denne sprogform som primærsprog, og som undertiden kun har fået nødtørfug undervisning i sproget.

De fleste døve og svært hørehæmmede, der har tegnsprog som primærsprog, er vokset op i normalt hørende familier med dansk som primærsprog. Disse familier har først senere lært sig tegnsprog. Udtrykket 'primærsprog' foretrækkes frem for modersmål og anvendes som betegnelse for det sprog, man bruger mest og behersker bedst.

Det døve eller svært hørehæmmede barns forældre og søskende kommunikerer således med barnet på et sprog, som de har lært gennem undervisning, og den kultur, som de formidler til barnet, er primært den kultur, som de selv oplever som deres, det vil sige først og fremmest den danske kultur. I indvandrerfamilier med døve børn er det naturligvis oprindelseslandets kultur, som familien formidler til barnet.

Døve og svært hørehæmmede børn tilegner sig således den danske kultur og tegnsprog sideløbende, og tegnsprog er derved af fundamental betydning for formidlingen af den danske kultur.

Døve og hørehæmmede tilegner sig i varierende udstrækning dansk sprog, mundtligt såvel som skriftligt. Dansk skriftsprog har en særlig betydning, fordi der ikke er tradition for at skrive tegnsprog. Døve og hørehæmmede bliver derved i en vis forstand to-sprogede. Men døves to-sprogethed, hvor tegnsprog er det ene sprog, er forskellig fra andre former for to-sprogethed, bl.a. ved at døves muligheder for at opfatte

talt dansk er stærkt begrænset, men også ved at tegnsprog og talesprog udnytter forskellige sansekanaler. Døve og svært hørehæmmede tilegner sig som mennesker med manglende hørelse og som sproglig minoritetsgruppe en række fælles erfaringer, der afviger fra hørende danskeres. Derfor bliver tegnsprog også bærer af kulturelle træk, som er karakteristiske for døve.

Holdninger til tegnsprog

Døve og svært hørehæmmede kommunikerer indbyrdes på tegnsprog uden større vanskeligheder end hørende, som taler dansk med hinanden. Men tegnsprog har i lange perioder været vurderet meget negativt af hørende, som ikke selv beherskede sproget. Det har også været undertrykt på forskellig måde, fx har det i perioder været forbudt børn at bruge det, da det ansås for at kunne skade tilegnelsen af dansk. Denne fordommelse af tegnsprog har i nogen udstrækning også påvirket døves egen opfattelse, og for mange har dansk sprog haft, og for nogle har det stadig, en højere status end tegnsprog.

Tegnsprog er imidlertid også det sprog, som døve oplever som deres primærsprog, det sprog som bruges mest, og som man identificerer sig med. Dette kommer fx til udtryk gennem påskønnelse af personer med et særlig levende og magtfuldt tegnsprog.

De forskellige holdninger til tegnsprog, og ikke mindst mange års undertrykkelse, kan have medvirket til, at der er meget stor variation i sproget. Variationen viser sig ikke blot i stilforskelle, men også i alders- og regionsbetinget variation og i usikkerhed blandt sprogbrugere om, hvad der er »rigtigt tegnsprog«.

De senere års forøgede accept af tegnsprog har medført en større anvendelse i uddannelsessystemet. Dette vil, sammen med andre faktorer, herunder udgivelse af tegnordbøger og bøger om tegnsprogs grammatik, kunne medvirke til en større standardisering af sproget og til en forøgelse af døves egen bevidsthed om sprogets værdi.

Tegnsprogs opbygning

Tegnsprog formidler information med samme hastighed som talesprog, men det afviger fra andre sprog ved den måde, hvorpå det formuleres og opfattes. Tegnsprog formuleres ved at udnytte og kombinere håndstillinger og -bevægelser med hovedets og kropens holdning og bevægelser. Specielt øjenomgivelserne, blikket og ansigtets mimik er sammen med den motoriske dynamik med til at karakterisere tegnsprogsbrugeren. I mundtlig dansk spiller disse forhold en rolle i det, man kalder den nonverbale kommunikation. I tegnsprog indgår de i den verbale kommunikation, dvs. de formidler sproglige træk, som ellers formidles lydligt i talesprog. Derfor er tegnsprog ikke kun et levende og spændende udtryksmiddel, men et sprog, som kan øge vores viden om kommunikation. Tegnsprog opfattes med øjnene og er tilpasset dette vilkår. Fx er det svært at opfatte tegn, der er placeret i synsfeltets periferi. Modtageren ser normalt på afsenderens ansigt, og derfor må tegn, der udføres ud for brystkassen, gøres lette at opfatte. De er derfor helt overvejende tohåndstegn, og hvis begge hænder bevæges, har de ofte samme håndstilling.

Tegnsprog kan ligesom andre sprog beskrives og analyseres på forskellige niveauer. På ethvert niveau kan man afgrænse nogle enheder, som kan kombineres efter bestemte regler for det pågældende niveau. Tegn kan fx analyseres i enheder, der ikke i sig selv har betydning: en bestemt håndstilling med særlig orientering udfører en speciel bevægelse et bestemt sted. I nogle tegn indgår desuden bestemte mundbevægelser. Et tegn kan ændres, så det derved får en delvis ny betydning. Det kan ske ved at ændre det sted i rummet foran 'tegneren', hvor tegnet udføres, ved at ændre bevægelsesmåden, ved at der tilføjes en særlig mundbevægelse, eller ved en særlig kombination af de forskellige muligheder.

Der dannes nye tegn for nye begreber på forskellig måde, fx ved sammensætning, ved lån fra andre tegnsprog, ved at aflede tegn fra mund-hånd-system og håndalfabetgengivelser af ord. Tegn indgår i sætninger

efter regler, som giver en anden sætningsbygning, end den, vi kender fra dansk. Der kan også registreres en række tegn, hvis funktion er at styre samtaler eller opbygningen af længere forløb.

Analysere man tegnsprog i større enheder som stil eller genrer, finder man ud over dagligdagens samtalemønstre en karakteristisk fortælletradition. Særlige stilarter er udviklet, fx i forbindelse med foredrag og foreningsvirksomhed, ved kirkelige handlinger, og ved undervisning.

Kapitel 5

Tegnsprog i småbørnsalderen

Småbørnsundervisning og forældrevejledning

Vejledningen af forældrene må tage udgangspunkt i høre-hæmmede børns potentielle muligheder for at få en tilværelse så nær det normale som muligt. Det er vigtigt at understrege, at tegnsprog for de fleste døve og svært hørehæmmede børn er en nødvendighed, hvis dette skal realiseres. Men lige så vigtig er information om muligheder og betingelser for udvikling af dansk sprog og tale. Det bør også fremhæves, at tidlig tilegnelse af tegnsprog fremmer udvikling af dansk sprog og tale, og at tilegnelsen af de to sprog – tegnsprog og dansk – ikke udelukker hinanden, men kan foregå sideløbende.

De fleste svært hørehæmmede børn vokser op i hørende familier, der ikke har viden eller andre forudsætninger for at tilgodese de særlige behov, som et svært hørehæmmede barn har. Der er derfor vigtigt, at hele familien straks, når der opstår mistanke om et svært høretab, får tilbudt kvalificeret hjælp, herunder at forældre, søskende og andre i barnets nære milieu får lejlighed til så hurtigt og så effektivt som muligt at tilegne sig tegnsprog, så snart mistanken bekræftes.

Ved en tidlig tegnsproglig kommunikation kan der etableres en intensiv kontakt mellem forældrene og det hørehæmmede barn. Derved øges barnets interesse for omverdenen, og dets begrebsverden og mulighederne for indlæring udvides. Derved kan barnet tilegne sig et alderssvarende sprog, som er en af forudsætningerne for en normal udvikling og indlæring igennem hele barnets opvækstperiode.

Målet er at bibringe forældrene en sådan færdighed i at bruge og forstå tegnsprog, at de ligesom forældre til hørende børn kan være de primære kilder til barnets sproglige udvikling.

En forudsætning for, at dette kan lykkes, er, at forældrene får hjælp og støtte til at bearbejde deres følelser og holdninger til at have fået et hørehæmmet barn. Desuden skal de have mulighed for at tilegne sig generel viden om hørehandicap og konsekvenserne heraf på kortere og længere sigt.

Forudsætninger for en tidlig tegnsprogstilegnelse

Familien

En af forudsætningerne for en tidlig tilegnelse af tegnsprog er, at familien får koordineret og fortløbende rådgivning og vejledning af sagkyndige med en omfattende viden om høretab og deres følgevirkninger, kulturelt, lægeligt, socialt, sprogligt, psykologisk og pædagogisk.

Forældrene må have lejlighed til at mødes med og udveksle erfaringer med andre forældre i samme situation og med voksne døve og svært hørehæmmede. Det er vigtigt, at forældrene ikke kun oplever hørenedsættelsens begrænsninger, men stifter bekendtskab med de positive muligheder, som ligger i voksne døves kultur, så de kan trække på de ressourcer, som findes her. Også døve og svært hørehæmmede forældre kan være til hjælp ved at formidle deres erfaringer om småbørns muligheder for at kommunikere visuelt og motorisk.

Familien må have mulighed for at deltage i tegnsprogsundervisning i fornødent omfang og vejledes i at starte og støtte den tidlige tegnsprogstilegnelse. Forældrene må også oplyses om, at den tidlige kommunikation er af stor betydning for barnets sociale, følelsesmæssige og intellektuelle udvikling.

Andre personer, som har eller får med barnet at gøre

Også andre end familien har behov for viden om konsekvenser af høretab og færdighed i tegnsprog. Det gælder især tale- hørepædagoger, institutionspersonale og dagplejemødre, som barnet kommer i kontakt med.

Disse bør derfor have adgang til undervisning i tegnsprog og vejledes om brugen heraf i samværet med

barnet samt informeres om betydningen af tegnsprogskommunikationen for barnets trivsel og udvikling.

For at sikre døve og svært hørehæmmede børn de bedste vilkår for den sociale og sproglige udvikling, vil det være vigtigt, at barnet jævnligt har mulighed for at være sammen med andre døve og svært hørehæmmede tegnsprogsbrugende børn og voksne.

Daginstitutioner bør tilbyde et hørehæmmede barn en tegnsproget gruppe af jævnaldrende, helst hver dag, men evt. ved ugentlige sammenkomster.

Voksne døve og svært hørehæmmede tegnsprogsbrugere vil være mulige emner som dagplejemødre og støttepersonale i institutioner.

Andre med mere perifer tilknytning til det hørehæmmede barn, fx legekammerater og deres familie bør tilbydes orientering om døvhed og undervisning i tegnsprog.

Kapitel 6

Tegnsprog i skolen

For primært tegnsprogede døve børn er tegnsprog det kommunikationsmiddel, som de bruger i samværet med andre døve. Tegnsprog indtager for disse elever den plads, som dansk talesprog har for hørende elever, og derfor må døve elever have en undervisning i tegnsprog, som kan sidestilles med hørende elevers undervisning i dansk.

Tegnsprog er også det sprog, som knytter elever med høretab til døves kultur. I skolen skal døve og svært hørehæmmede elever derfor også lære om voksne døve og hørehæmmedes liv og verden og derigennem få kendskab til tegnsprogs betydning som minoritetsprog for de dertil knyttede kulturelle aktiviteter.

Tegnsprogsundervisningen er almindeligvis klasseundervisning eller foregår på mindre hold. For mange af de elever, som får undervisning i tegnsprog som fag, vil tegnsprog være det kommunikationsmiddel, som må benyttes i skolen, når de skal tilegne sig den viden og kunnen, som læseplanerne lægger op til i de forskellige fag.

Tegnsprog er derfor forudsætningen for skolens faglige undervisning af disse elever.

6.1. Tegnsprog på de første klassetrin

6.1.1. Som selvstændigt fag

Mødet med skolens sproglige miljø stiller forskellige krav til de enkelte elever. Nogle elever har allerede udviklet et stort og godt tegnsprog og kan kommunikere alderssvarende med andre børn og voksne, som også behersker tegnsprog, mens andre kun delvist er i stand til det. Et af de vigtigste mål med undervisningen på dette trin er, at eleverne, hvis de ikke allerede kan, til-

egner sig tegnsprog, så det kan tjene de funktioner, som modersmålet har for hørende børn i denne alder. Elevernes forskellige sproglige baggrund gør det hensigtsmæssigt at bruge mange ressourcer på spontane såvel som grundigt planlagte samtaleforløb med udgangspunkt i elevernes behov for at udtrykke sig. Det er væsentligt at støtte elevernes lyst til at udtrykke sig, men også at fremme deres interesse for at få fat i det, andre har på hjerte. Nogle børn vil være meget tilbageholdne med at udtrykke sig og måske kun benytte sig af et beskedent spektrum af udtryksmulighederne, men dette bør ikke danne grundlag for forhastede slutninger om elevens generelle sproglige udrustning og muligheder, specielt fordi en sådan etikettering hurtigt kan blive selvopfyldende: venter man sig kun primitivt sprog af elever, kan man komme til at undlade at sætte dem i situationer, der kunne give dem lejlighed til at udvikle deres udtryksevne.

Alle elever skal have muligheder for at udvikle deres færdigheder og tilegne sig nye. Undervisningsdifferentiering er derfor en nødvendighed også i begynderundervisningen. Samtaler med den enkelte elev om han/hendes interesser og på hans/hendes præmisser er en af de aktiviteter, hvorved læreren kan sikre sig dette.

Samtaler om fælles emner med hele klassen er vigtige indlæringsaktiviteter, og samtaler på tomandshånd kan være med til at fremme barnets mod og trang til at deltage i klassesamtalen. For at sikre elevernes udbytte af samtaler på tegnsprog, hvori flere deltager, må disse planlægges omhyggeligt, så eleverne ikke blot kan se læreren og hinanden, men også fx gennem lærerens spørgsmål og kommentarer støttes i at fastholde emnet og styre opmærksomheden, så de kan følge dialogen mellem alle parter. Det vil være naturligt at tage udgangspunkt i elevernes aktuelle oplevelser og interesser, som de spontant fortæller om. Når lejlighed gives, vil det være naturligt at drøfte hørehæmmede og hørende menneskers forskellighed og lighed og deres indbyrdes kommunikationsmuligheder.

Emnerne for undervisningssituationerne bør i øvrigt vælges med hensyntagen til, hvad der er nærværende og kan gøres aktuelt for den enkelte elev. Emnerne vil ofte kunne hentes fra elevernes dagligdag: klassen, skolen, hjemmet, omgivende virksomheder, døgnets rytme, årstidernes og vejrets skiften. Oplevelser, som er særlig karakteristiske for døve og svært hørehæmmedes dagligdag, fx brug af skrivetelefon, vil være en naturlig del af denne undervisning. Et spændende emne er den lydverden, som hørende lever i, og de oplevelser og informationer, som hørende får gennem hørelsen. Der kan hentes ting ind i klassen, fx i form af iagttagelsesmaterialer, eller klassen kan tage ud for at opleve dem i naturlige sammenhænge. Som en vigtig del af undervisningen kan der planlægges ture og udflugter til udvalgte steder og arrangementer. Man kan besøge hinandens hjem og institutioner, hvor der er døve, og der kan inviteres døve som gæster i klassen for at fortælle om deres liv og arbejde.

Mange emner, som ikke er direkte tilgængelige for eleverne, findes på film og video, i massemedierne og i velillustrerede bøger. Herfra vil det også være naturligt at hente aktuelt stof, som kan bruges i undervisningen. Også fra andre lande og fremmede kulturer kan der hentes emner til undervisningen.

Sprogligt arbejde

Eleverne kan bl.a. tilegne sig nye tegnsproglige færdigheder ved at opleve andre tegnsprogsbrugere formulere fælles oplevelser. Herved kan de lære nye tegn og vendinger, og de kan lære nye måder at kombinere tegnsproglige udtryk på.

Vedkommende og engagerende oplevelser, som bliver endnu mere spændende ved, at man deler dem med andre, er det grundlag, sprogundervisningen skal bygge på. Sproget skal afspejle den virkelighed, som eleverne oplever, og de skal erfare, at de gennem tegnsproglig kommunikation kan berige deres egne oplevelser og få del i andres. Eleverne udvikler deres sprog ved at bruge det i mange forskellige situationer, ved at koncentrere sig om, hvad andre har på hjerte, ved at

spørge og få svar, og ved at blive spurgt og svare. Elevernes evne til at koncentrere sig om sproglige aktiviteter må udvikles. Det kan bl.a. ske ved, at læreren sørger for, at det, der 'tales om', fanger elevernes interesse, vækker deres nysgerrighed og fastholder dem bl.a. ved at give dem lejlighed til at bruge deres fantasi eller deres egne erfaringer. Undervisningen må tilrettelægges så varieret, at alle elever har muligheder for at følge med, og de enkelte aktiviteters varighed må tilpasses klassens sammensætning og interesse for emnet.

Fortælling

Levende fortælling, hvor læreren har øjenkontakt med eleverne og kan afpasse sin fortælling efter deres forudsætninger, er en væsentlig aktivitet i de første skoleår. Elevernes reaktioner fortæller læreren, om de følger med og kan tydeliggøre, hvor han/hun evt. skal forklare tegn og begreber. Det er også gennem lærerens fortælling, eleverne kan stifte bekendtskab med litterære oplevelser. Lærerens fortælling af udvalgte og velillustrerede små historier og eventyr tilpasset elevernes udviklingsmæssige og sproglige forudsætninger er med til at mobilisere og fremme den koncentrerede interesse og indsats, som er nødvendig, når man senere skal lære at få fat i og holde sammen på meget komplicerede sagsforhold og forløb.

Elevernes egen frie fortælling eller beskrivelse af oplevelser er også væsentlige aktiviteter for sprogøvelse på dette trin. Læreren kan bidrage til, at beretningen udbygges ved at stille konkrete spørgsmål til indholdet, som kan hjælpe eleverne til at fastholde emnet og nuancere deres beretning. Beretningen kan også efterfølges af en fælles samtale om indholdet, hvori i hele klassen deltager.

Klassesamtaler kan fremme elevernes forståelse af samtalens betydning, lære dem at blive opmærksomme på, om samtalepartneren er med, og om man respekterer, hvornår det er den andens tur til at ytre sig. Igennem klasse- og gruppesamtaler skal eleverne erfare, at samtale er et middel til kontakt, til konfliktløsning, til planlægning og til udveksling af ideer og tanker.

Billeder, billedmedier og drama

I alle dele af sprogundervisningen på begyndertrinnet spiller billeder en fremtrædende rolle. Et billede kan bruges som grundlag for en samtale eller som udgangspunkt for elevernes frie fabulering, det kan støtte eller fortælle med på en historie, eller det kan informere om emner og sagsforhold. Eleverne kan også selv udtrykke deres erfaringer og oplevelser gennem billeder, som kan supplere og illustrere det, de fortæller om eller evt. fungere som et selvstændigt udtryksmiddel.

Billeder, som anvendes i undervisningen, bør tale til elevernes fantasi og medleven, og derfor være indholdsricke og udtryksfulde snarere end forenklede og klichéprægede. Ved den fælles samtale om et billede er det vigtigt at tage hensyn til, at eleverne ikke på samme tid kan se på et billede og deltage i en samtale. Omhyggeligt udvalgte film og videoprogrammer om vedkommende emner kan også benyttes på dette trin til at koncentrere undervisningen om oplevelse, forståelse og fortællingen. Mime- og dramaarbejde giver eleverne mulighed for at udvikle deres erkendelses- og udtryksmuligheder. Det kan udvikles fra helt frie og spontane rollelege, hvor man benytter sig af det forhåndenværende inventar og tøj som rekvisitter, til mere gennearbejdede spil med et mere eller mindre fastlagt handlingsforløb.

6.1.2. I relation til faget dansk

Ved undervisningen i mundtlig dansk, hvor man udnytter optimal forstærkning i forbindelse med høretræning, mundaflæsning, mund-håndsystem og artikulation, vil bl.a. elevernes erfaringer med tegnsprogsamtaler kunne udnyttes, og tegnsprog vil kunne fungere som et forståelsesmæssigt sikkerhedsnet for den mundtlige kommunikation i klassen.

Danskundervisningen koncentrerer sig i øvrigt i de første skoleår om de grundlæggende færdigheder i læsning og skrivning, og her vil tegnsprogsforklaringer kunne styre elevernes opmærksomhed, motivere dem og støtte deres forståelse. Tegnsprogssamtaler kan være med til at sikre elevernes nuancerede forståelse af

indholdet i de tekster, man arbejder med, og de kan informere læreren om elevernes udbytte af læsningen. På dette trin, hvor mange elevers sprogforståelse endnu ikke har udviklet sig til en bevidst sproglig viden, vil det være vigtigt så vidt muligt at undgå situationer, hvor dansk og tegnsprog blandes på uoverskuelig måde. Elevernes eget sprog vil imidlertid ofte være et udtryk for en opsamling af elementer både fra tegnsprog og fra dansk skriftsprog, ja undertiden også elementer fra dansk talesprog, hvad enten det drejer sig om mundbevægelser og/eller om talelyde. Den enkelte elevs spontane udtryksmåde bør accepteres som udgangspunkt for kommunikationen, og han/hun bør gradvist ledes frem til en bedre og bedre skelnen af tegnsproglige og dansksproglige elementer i kommunikationen.

To-sprogethed er almindeligvis ikke elevernes udgangspunkt, men derimod et af målene med undervisningen i dansk og tegnsprog.

6.1.3. I relation til andre fag

I skolens øvrige fag vil tegnsprog være det grundlæggende kommunikationsmiddel, som tjener til formidling af fagenes indhold ved forklaring af emner og sagsforhold. Tegnsprog benyttes også i de samtaler, som foregår i klassen, og hvorigennem læreren bl.a. kan skaffe sig viden om, hvad eleverne har forstået. I mange situationer vil faglig undervisning og tegnsprogsundervisning naturligt være integreret ved, at eleverne sideløbende tilegner sig tegnsproglige udtryk for den viden og de færdigheder, som er undervisningens indhold og mål.

6.2. 3.- 6. klassetrin

Disse år omfatter en periode af børns liv, som er præget af videbegær og engagement i kammeratgruppen. Eleverne er nu fortrolige med skolen, og de har tilegnet sig de grundlæggende forudsætninger for intensiv fordybelse i emner, som kan give nye oplevelser, øge erfaringerne og danne grundlag for fortsat tilegnelse

af færdigheder og viden. At være som de andre, at stå mål med de andre og samtidigt være noget særligt, udvikle sine personlige fortrin, er centrale temaer for børn i denne alder.

Hovedsigtet med undervisningen er, at eleverne udvikler deres repertoire af udtryksformer samtidigt med, at de udvider deres muligheder for gennem tegnsprog at tage imod nuancerede informationer og få andel i andre menneskers oplevelser, erfaringer og vurderinger, som de kan bearbejde selvstændigt og kreativt med en voksende kritisk og reflekterende stillingtagen. For den enkelte elev er målet, at han/hun når frem til, med indsigt i fællesskabets normer, at kunne udtrykke sig ud fra egne forudsætninger.

På dette trin vil eleverne have øget interesse for fremmede lande og mennesker, og ved at møde døve fra andre lande kan de stifte bekendtskab med andre landes tegnsprog og derigennem støttes i at lære det danske tegnsprogs særlige kendetegn.

6.2.1. Som selvstændigt fag

I denne aldersgruppe er eleverne fortsat forslugent optaget af at 'lytte' til den gode fortæller, men det er også naturligt for dem selv at udtrykke deres oplevelser gennem sammenhængende fortællen. I tegnsprogstimmerne er lærerens fortællen fortsat et vigtigt udgangspunkt for sproglig fremstilling. Her møder eleverne en levende, sammenhængende formulering, de møder nye begreber og lærer nye tegn. Tilsvarende skal timerne give eleverne mulighed for at lære at disponere og koncentrere deres fremstilling om væsentlige punkter, så deres fortællen kan blive en afrundet helhed.

Samtaler i klassen er fortsat en vigtig aktivitet for elevernes udvikling af tegnsproglig kompetence. Den voksende modenhed bevirker, at de bedre kan 'høre efter' hinanden og anvende kritisk og logisk tænken i deres argumentering.

Udgangspunkt for samtalen kan være aktuelle begivenheder, klassens oplevelser, rejser og ture. Film, teater, videoprogrammer, TV-udsendelser og skrivetelefon samtaler vil også være naturlige emner. Ligeledes lærerens eller elevernes fortællen fx om deres individu-

elle oplevelser i fritiden, i week-ends og på ferieture. Døve og hørehæmmedes oplevelser i en 'hørende verden', såvel som i de døves verden, vil være en naturlig del af denne undervisning. Samtaler kan også forberedes på forskellig måde. Eleverne kan fx forberede debatindlæg gennem gruppearbejde, og ligeledes kan man planlægge uddybende interview af døve gæster, som besøger klassen for at fortælle om deres liv, arbejde og interesser.

Døve fortællere med særligt udtryksfuldt tegnsprog er en vigtig kilde til stimulation af elevernes sans for kreativ sproglig udfoldelse. På disse klassetrin bør eleverne også stifte bekendtskab med tolkesituationer og det tegnsprog, som benyttes ved mere officielle lejligheder.

Videoproduktion giver oplagte muligheder for samtaler om planlægning og tilrettelæggelse. Produktionen skal gerne have et reelt sigte, fx være et indslag i skolens liv eller bidrag med bestemte formål ved passende lejligheder. Det kan også være en kommunikationsform, som kan benyttes til korrespondance med en klasse på en anden skole. Herigennem får eleverne også erfaringer med produktionsbetingelserne for billedmedier, som de kan bruge, når de skal hente oplysninger fra og tage stilling til produktioner lavet af andre. Disse medier stiller også skærpede krav til præcision i den tegnsproglige formulering og fremførelse, og de giver derfor anledning til, at læreren kan udvælge tegnsproglige elementer, som man ønsker, at eleverne bevidst og målrettet skal beskæftige sig med. Herigennem kan eleverne også stifte bekendtskab med forskellige genrer som reportager, debat, drama og poesi og få en begyndende fornemmelse af stilforskelle. Anvendelse af videooptagelser giver også læreren og eleverne muligheder for analyse og kritisk vurdering af egne individuelle fremstillingsmåder, de benyttede sprogformer og formuleringer.

Billedanalyse, billedbeskrivelse og billedfremstilling hører fortsat til i tegnsprogsundervisningen, så elevernes fornemmelse for billedsprogets særlige udtryksmuligheder og begrænsninger kan stimuleres og skær-

pes. Også tegneserier rummer mange muligheder for at kombinere spændende oplevelser med billedkritisk analyse gennem uddybende samtaler.

Mime og dramaarbejde omfatter på dette trin lidt længere forløb og kan bl.a. gennem improvisationer med udgangspunkt i aktuelle hverdagsbegivenheder i klassen, i hjemmet og i samfundet være med til at gennemskue og afklare sagsforhold, belyse konflikter og antyde mulige løsninger. Der vil være mulighed for at gennemarbejde en fastlagt handling, gerne fastlagt gennem drøftelse med alle implicerede, med henblik på opførelse for et publikum. En sådan 'forestilling' giver mange muligheder for, at eleverne gennem kommunikation om produktionen får lejlighed til at praktisere deres tegnsprog, erfarer detaljernes betydning og motiveres for fortsat at arbejde med deres udtryksmuligheder.

Eleverne tilegner sig først og fremmest tegnsprogsfærdigheder ved at være interesseret i at forstå, hvad andre døve, børn som voksne, har på hjerte, og ved at være optaget af at delagtiggøre andre døve børn og voksne i deres oplevelser.

Ikke kun efterligning af andre, men også kreativ leg med tegnsprogets udtryksmuligheder er med til at udbygge elevernes tegnsproglige beredskab.

Efterhånden som eleverne bliver i stand til at fastholde et fagligt emne og samtidigt interessere sig for den sproglige formulering, kan det være hensigtsmæssigt at udnytte dette til en direkte udpegning af/undervisning i elementer af tegnsprogs opbygning. Der er store individuelle forskelle i, hvornår børn når hertil i deres udvikling, og hvilke forhold, der fanger deres interesse. Elevernes spontane interesse og spørgsmål vil derfor være en vigtig ledetråd for læreren, når han skal tilrettelægge sin undervisning. Almindeligvis vil direkte sproglære, dvs. undervisning i tegnsprogets grammatik, være minimal på de første klassetrin, men forekomme jævnlige og i stigende omfang i 3.- 6. klasse, for endeligt at udgøre en væsentlig del af tegnsprogsundervisningen på de sidste klassetrin i skolen.

6.2.2.

I relation til faget dansk

I mundtlig dansk kan klassesamtaler og andre mundtlige fremstillingsformer, som fortællen og dramatiseringen, støttes indirekte gennem elevernes tegnsproglige færdigheder og erfaringer med de samme funktioner, og direkte ved at støtte forståelsen gennem tegnsproglig kommunikation, hvis den mundtlige kommunikation bliver mangelfuld eller fejlagtig. I denne periode skal elevernes læseudvikling nå frem til et funktionelt hverdagsniveau, som muliggør, at de med udbytte selvstændigt kan læse børnebøger og, bl.a. ved anvendelse af ordbøger, også kan finde oplysninger i hånd- og fagbøger.

For døve og svært hørehæmmede elever er målet, at deres danske sprog udvikles dertil, at de i løbet af disse klassetrin når til en umiddelbar forståelse af danske tekster uden nødvendigvis at oversætte dem til tegnsprog. Tegnsprog er imidlertid det sproglige sikkerhedsnet under læsningen, og det kan bl.a. bruges i samtalen til, at elev og lærer kan sikre sig, hvad der egentlig står i teksten, og hvad man har fået fat i. I skriftligt arbejde skal eleverne på dette trin kunne skrive længere fremstillinger både af helt frie og mere bundne opgaver.

Det vil være naturligt, at skriftlig fremstilling indledes som et fællesarbejde, hvor læreren gennem tegnsproglig samtale kan sikre sig, at alle kender noget til emnet og forstår, hvad opgaven går ud på. Det kan også være hensigtsmæssigt at foretage en vis arbejdsdeling: nogle elever kan stå for tekstkonstruktion, andre for illustrationer (mange børn holder op med at tegne i denne alder, men det er vigtigt at stimulere til fortsat kreativ produktivitet), atter andre for lay-out og produktion. Også her vil tegnsprog for svært hørehæmmede elever være den fælles kommunikationsbasis, som kan sikre forståelsen og styre processen.

Døve og svært hørehæmmede børns skriftsprog er på forskellig måde påvirket af deres særlige forudsætninger. De er ofte forholdsvis gode til at stave, formentlig fordi deres stavefærdighed ikke påvirkes negativt af lydligt betingede stavefejl. Derimod kan der forekomme utilsigtet påvirkning af tegnsproglig syntaks, som

må modvirkes ved, at eleverne i løbet af disse klassetrin lærer at skelne klart mellem de to sprog, tilegner sig viden om nogle af de to sprogs forskelle og udvikler deres færdighed i selv at anvende begge sprog i samtaler og i at kunne skifte imellem dem.

6.2.3. I relation til andre fag

I denne periode øges kravene i mange fag til, at eleverne selvstændigt kan tilegne sig viden gennem tekster, og derfor vil kommunikationen i klassen ofte tage sit udgangspunkt heri. Tegnsprog er vigtigt, når læreren vil sikre sig, at svært hørehæmmede elever har forstået teksten, både når det drejer sig om forståelse af de enkelte ord og sætninger, og når man skal bearbejde og forholde sig til de faglige informationer og deres konsekvenser.

6.3. 7. - 9. klassetrin

Disse skoleår er blandt andet karakteriseret ved, at eleverne igennem pubertetstiden gennemløber væsentlige ændringer i deres følelses- og bevidsthedsliv, deres kontaktflade udvides, og deres interesse for aktiviteter uden for hjem og skole øges.

I tegnsprogsundervisningen kan flere sider af menneskelivet inddrages, og derigennem kan den enkelte elevs forståelse af sig selv og andre fremmes. Der kan nu i højere grad lægges vægt på udvikling af elevernes analytiske færdigheder, og eleverne kan i større omfang få indflydelse på valg af emner og tilrettelæggelse af undervisningen.

6.3.1. Som selvstændigt fag

På dette tidspunkt i skoleforløbet kan der direkte arbejdes med den enkelte elevs formuleringsevne og lyst til at udtrykke sig i en personlig form. Arbejdet må tilrettelægges således, at eleven gennem samtaler, diskussioner og beretninger får lejlighed til at prøve at styre og administrere forskellige situationer, herunder specielt også hvad angår det at støtte en samtalepartner, sikre uddybning og afspændende situationen.

Samtalen er fortsat en aktivitet af central betydning i tegnsprogstimerne. Det er vigtigt at lære at forstå an-

dre ved at 'lytte efter' og prøve at sætte sig i deres sted. Herigennem kan eleverne også erfare, at samtale-ns udveksling af opfattelser kan være vejen til større forståelse af egen og andres situation. De må også gerne opleve, at erhvervelse af indsigt og forståelse ikke nødvendigvis er bundet til lærerens gennemgang og forklaringer. Erfaringer i denne retning kan bl.a. nås gennem efterbehandling af samtaler med personer uden for skolen, f. eks. ved besøg på virksomheder og institutioner.

Der kan også arbejdes med de udtryksformer, som bruges ved paneldiskussioner, høringer og møder i grupper eller større forsamlinger. Det vil være naturligt at arbejde hermed, fx i forbindelse med klassens time og med elevrådsarbejde. Sigtet er bl.a., at eleverne får øvelse i at udtrykke sig i forhold til et givet emne, søge information ved at stille relevante spørgsmål, redegøre for forskellige opfattelser, argumentere for synspunkter og anføre begrundelser. Særlig vigtigt er det at få øvelse i at resumere og konkludere. Ytrings-friheden er en væsentlig personlig frihed, som kan styrkes ved, at eleverne opmuntres til at udtrykke deres mening frit under hensyntagen til emnet og dem, man henvender sig til. Men respekten for andre og andres forskellige mening og vurdering er en lige så væsentlig del af denne frihed, som også bør fremmes igennem skolens tegnsprogsundervisning.

Elevernes formuleringsevne kan bl.a. udvikles gennem arbejdet med genfortællen, referat og resumé af fx videosekvenser og filmuddrag. Arbejde med udformning af disposition med forskellige afsnit i logisk rækkefølge, notering af stikord og andre retoriske teknikker er vigtigt. Også overvejelser om tegnvalg, stil og andre sproglige virkemidler kan inddrages.

Døve og hørehæmmedes fortrolighed med at bruge tegnsprogstolk er af afgørende betydning for deres muligheder for at deltage sammen med hørende mennesker og på lige fod med disse i alle sammenhænge, som er afhængige af en dialog mellem deltagerne. Det kan både dreje sig om at deltage i samfundets demokratiske processer, om adgangen til uddannelse og om

rent personlige anliggender som fx lægebesøg. Derfor er træning i brug af tolk i forskellig sammenhæng og under forskellige betingelser en del af tegnsprogsundervisningen i de ældste klasser. Herigennem lærer eleverne at give og modtage forskellige informationer gennem forskellige tolke, og de får erfaringer med at bruge tolk på hensigtsmæssige måder. Drøftelser af problemer med anvendelse af tolke og forskellige løsninger herpå vil også indgå i tegnsprogsundervisningen på dette trin.

Emner fra døve og hørehæmmedes aktuelle tilværelse og fra døves kultur og historie vil naturligt give stof til tegnsprogsundervisningen, både dagligdagens små individuelle oplevelser og begivenheder, som involverer mange døve. Ved at møde jævnaldrende elever fra andre skoler og gennem deltagelse i unge og voksne døves sportslige og kulturelle aktiviteter udvides elevernes erfaringsgrundlag.

Elevernes identitetsfølelse udvikles stærkt i puberteten, og en realistisk holdning til egne muligheder forudsætter, at eleverne gennem undervisningen stifter bekendtskab med hele spektret af livsmuligheder og får kendskab til, hvordan andre døve og hørehæmmede løser hverdagens problemer. Også kendskab til hørende menneskers lydverden er nødvendig baggrundsviden, når man skal udvikle en realistisk opfattelse af sin egen situation.

Billeder kan fortsat bruges som udgangspunkt for tegnsprogsundervisningen. Billedanalyse og billedproduktion bør videreudvikles gennem arbejde med beskrivelse, analyse og tolkning af billeder, og på dette trin kan man gå i detaljer med at undersøge billedernes virkemidler, deres komposition osv. Der er på dette trin ikke tale om en billedbeskrivelse, men en analyse, som skal føre til en større forståelse eller en ny tolkning af billedet.

Dramaarbejde og produktion af film og video vil rumme mange muligheder for at arbejde målrettet, konstruktivt og detaljeret med disse fænomener. På dette trin bør eleverne også have erfaret, at film og video altid er bearbejdede fremstillinger og tolkninger af ver-

den, selv om de kan virke autentiske. Arbejdet med egen videoproduktion af programindslag om forskellige, afgrænsede emner giver eleverne lejlighed til at erfare de mange valgmuligheder for fremstilling af virkeligheden, og opførelse af skuespil og mimeforestillinger med kostumer, dekorationer, lyssætning osv. giver mulighed for at arbejde med fortolkning, prioritering og valg af virkemidler i forhold til det, man ønsker at formidle.

Sproglære i tegnsprogsundervisningen

På disse klassetrin kan stof fra sproglæren også udgøre en væsentlig del af tegnsprogsundervisningen for at gøre eleverne bevidste om tegnsproget og dets brug. I den almindelige sprogundervisning af hørende elever har det ofte vist sig vanskeligt at forebygge sprogfejl ved hjælp af formelle grammatiske øvelser. Arbejdet med tegnsprogets sproglære må derfor sigte bredere, idet der må lægges vægt på et analytisk forhold til brugen af sproget.

Sproglæren skal skærpe elevernes evne til at iagttage og ræsonnere over tegnsproglige anliggender. Undervisningen skal fremme deres lyst til at udtrykke sig og øge deres sans for sprogets kreative muligheder. Tegnsprog må ikke fremstå som et indviklet sæt af bestemte regler og undtagelser, som skal læres, men skal være et spændende arbejdsredskab og studieobjekt, som giver den enkelte lyst til at udnytte sine udtryksmuligheder. Det vil ikke være hensigtsmæssigt hvis sproglæren nærmer sig ældre tiders grammatiske fremmedsprogsundervisning, som også tidligere smittede af på undervisningen i dansk sproglære. Udgangspunktet må være at udnytte elevernes umiddelbare interesse for sproget og benytte de sproglige iagttagelser, som eleverne generelt gør i forbindelse med undervisningen eller andre steder. Ældre døves udtryksmåder, småbørnstegnsprog og geografisk bestemte tegnsprogsvariationer kan også levere stof til sprogiagttagelse og danne udgangspunkt for emner fra sproglæren. Tegnsprogsfortællinger på video vil være oplagte som emner for sproglig analyse.

Målet med undervisningen i tegnsproglære er ikke at begrænse elevernes udtryksmuligheder til en snæver norm, men tværtimod at støtte eleverne i at øge deres sproglige råderum, give dem lejlighed til at glæde sig over tegnsprogs mange muligheder og øge deres tolerance over for sproglig variation. Tegnsprog er ikke kun et redskab til viderebringelse af informationer, det er som andre sprog et middel til samvær og kontakt med muligheder for regulering af andres adfærd, for magtmisbrug, for udfoldelse af tanker og følelser. Tegnsprog er også et indre anliggende, der kan støtte og udvikle elevernes tænkning, og som kan bruges til at bearbejde de impulser, eleverne modtager, og bringe deres egne forestillinger videre.

6.3.2. I relation til faget dansk

I mundtlig dansk er målet på disse klassetrin bl.a. at rette elevernes opmærksomhed mod det talesprog, de møder uden for skolen, og træne dem i at kommunikere med hørende, som ikke har kendskab til tegnsprog. Gennem tegnsproglige drøftelser i klassen kan man hjælpe eleverne til en opklaring af eventuelle misforståelser, og man kan indstille dem på at udnytte alle muligheder for at sikre sig, at kommunikationen lykkes bedst muligt.

Når eleverne har tilegnet sig de grundlæggende læse- og skrivefærdigheder, er danskundervisningens mål bl.a. at fastholde og udbygge elevernes læselyst og lære dem at forholde sig kritisk og konstruktivt i deres bearbejdning og vurdering af det, de læser. En sådan tekstkritisk analyse stiller store krav til dialogen i klassen, og selv om det handler om danske tekster, vil tegnsprog være det sprog hvori eleverne kan formulere sig om teksten. Den almindeligste form for fælles arbejde vil være klassesamtale eller gruppesamtale. Den tekstkritiske holdning, som man gerne vil fremme hos eleverne på disse klassetrin, stiller derfor også krav til en nuanceret og flydende tegnsproglig kommunikation mellem lærer og elever og mellem eleverne indbyrdes. På dette tidspunkt af skoleforløbet vil elevernes beherskelse af dansk og tegnsprog nærme sig en høj grad af tosprogethed. Undervisningen i begge fag skal under-

støtte en klar differentiering af de to sprogs forskelle for derigennem at fremme elevernes muligheder for at opnå størst mulig gevinst af tosprogheden og blive i stand til at undvige faldgruberne ved uklar sammenblanding af forskellige elementer.

Det skriftlige arbejde på disse klassetrin har som formål at sætte eleverne til, som en selvfølgelig del af hverdagen, at betjene sig af skriftsproget til at løse større eller mindre opgaver og til at fastholde og videreføre tanker, følelser og viden. Gennem diskussion og analyse i klassen skal eleverne vænne sig til at forholde sig kreativt og kritisk, og de skal få erfaringer med skriftsprogets muligheder, dets særlige krav og betingelser. Derfor stiller også skriftlig dansk store krav til en flydende tegnsproglig kommunikation.

6.3.3.

I relation til andre fag

Elevernes beherskelse af dansk og tegnsprog er nu nået dertil, hvor det står klart, hvorledes fagligt stof bedst formidles til hver enkelt elev, således at der kan tages hensyn hertil ved undervisningens planlægning. For nogle elever vil tegnsprog ikke blot være det sprog, som må foretrækkes til samtale om de faglige emner, men også være det bedste sprog til formidling af faglig viden. Nogle elever vil ikke endnu have nået at udvikle en læsefærdighed, som tillader, at de ubesværet kan læse faglige tekster. Det vil derfor være nødvendigt at sørge for, at det ikke bliver elevernes større eller mindre grad af beherskelse af dansk skrift- og talesprog, som bestemmer, hvilket udbytte de skal have af undervisningen.

Undervisningen må gives på det sprog, som bedst muliggør, at den enkelte elev kan tilegne sig den viden og kunnen, som læseplanerne foreskriver. Hvis læreren ikke behersker tegnsprog på et niveau, som tillader dette, må eleven tilbydes tegnsprogstolkning.

6.4. 10. skoleår og senere

Undervisningen efter folkeskolens 9. klasse skal både indeholde udfordringer og muligheder for dem, der

senere vil fortsætte deres skolegang, og dem, som tager afsked med skolen.

Undervisningen vil derfor dels være en videreførelse og afrunding af den undervisning, som eleverne har fået gennem barneårene, dels have karakter af en åbning mod flere og stadigt øgede livsmuligheder.

6.4.1. Som selvstændigt fag, i relation til dansk og andre fag

Gennem tegnsprogsundervisningen er det nærliggende at stimulere eleverne til at udnytte de kulturtilbud, de møder og vil møde i fremtiden. Det gælder de undervisningsmæssige tilbud samt den del af de danske kulturtilbud, som er tilgængelige for døve, og ikke mindst tilbud som nydende og ydende deltagere i døves nationale, skandinaviske og internationale kulturelle aktiviteter. Dette søges opnået bl.a. ved at udnytte elevernes voksende modenhed og interesse for det omgivende samfund. Gennem en styrkelse af den enkeltes identitet og bevidsthed som medlem af en kulturel mindretalsgruppe bør der skabes grundlag for en åbning af skolens og den enkelte klasses aktiviteter ud mod det omgivende samfund, samtidig med at det minisamfund, som udgøres af eleverne, kan danne basis for afprøvning af egne muligheder.

Selvstændig aktiv deltagelse og engagement i kulturelle aktiviteter som teater- og sportsarrangementer, i informations- og diskussionsvirksomhed rummer mange muligheder for fortsat tegnsproglig udvikling, og det gælder også ved elevernes inddragelse i alle beslutninger vedrørende deres egen dagligdag og undervisning, herunder deres deltagelse i skolens demokratiske beslutningsprocedurer.

Gennem undervisningen kan der skabes kontakt og kommunikation med repræsentanter for de grupper og foreninger, som i voksentilværelsen vil være en del af hverdagen, fx Danske Døves Landsforbund, døveforeninger, idræts- eller hobbyklubber. Eleverne bør også gennem undervisningen få lejlighed til at møde fremtrædende repræsentanter for døve og opleve markante døve personligheder. Også de særlige mulighe-

der og problemer, som tegnsprogstolkning giver døve ved kommunikation med hørende i forskellige sammenhænge, vil være oplagte undervisningstemaer.

Kapitel 7

Lærerforudsætninger

Det bør sikres, at den lærer, der skal undervise i tegnsprog gennem uddannelse og efteruddannelse:

- a. Opnår beherskelse af tegnsprog aktivt og passivt, så han kan føre en flydende tegnsprogskommunikation med primært tegnsprogede døve.
- b. Opnår et tegnsprog, som er klart og tydeligt, så han kan fungere som sproglig model for eleverne.
- c. Opnår praktisk kendskab til varianter inden for tegnsprog, og til hvordan tegnsprog bruges i forskellige situationer.
- d. Opnår en omfattende viden om tegnsprog og tegnsprogsbrug, så han kan analysere og vurdere tegnsprog hos elever og andre.
- e. Opnår et grundigt kendskab til døves kultur og historie.

Kapitel 8

Lokaler, undervisningsmidler og -materialer

Lokaleindretning

Det er en forudsætning for undervisning i tegnsprog, at alle tydeligt kan se hinanden. En C-opstilling af cirkelsegmentformede elevborde med åbningen mod kateder og tavle og lærred vil bedst kunne opfylde dette krav.

Undervisningslokalet bør være af en sådan størrelse og form, at der er plads til en hensigtsmæssig opstilling af stole, borde, teknisk udstyr og andre hjælpemidler. Desuden bør der være plads til et stort rundt bord samt til aktiviteter som fx dramatisering.

Belysningen bør opfylde almindelige krav til blændfri arbejdsbelysning ved visuelt krævende opgaver. Dansk Standardiseringsråd (DS 700) anbefaler 500 lux som norm for kunstig belysning i arbejdslokaler, hvor små detaljer skal ses.

For at undgå blænding fra vinduer bør der være effektiv solafskærmning både ved udvendig afskærmning og ved, at undervisningslokalet forsynes med ensfarvede, lyse gardiner, som let kan trækkes for, evt. som opadgående rullegardiner. Dette vil kunne medvirke til, at variation i lysforholdene uden for klasseværelset ikke vanskeliggør opfattelsen af tegnsprog.

Foruden almindeligt klasseværelsesudstyr som tavler og kort over Danmark, Norden, Europa og verden, bør der være filmlærred, burretavle/flonellograf, overheadprojektor, epi/diaskop samt en TV-monitor og videobåndspiller med optage- og afspilleudstyr.

Samlinger

Undervisningslokalet bør have plads til tegnordbøger, videobånd, døvetidsskrifter, et udvalg af Døvefilms videoprogrammer, klassens egne videoproduktioner, etc.

Desuden bør samlingen indeholde børnebøger på tegnsprog og tidsskrifter fra andre lande, som passer til det pågældende klassetrin.

Skolen bør råde over et bibliotek og et videotek omfattende alle danske tegnsprogsproduktioner samt et udvalg af tilsvarende udenlandske.

Andre undervisningsmidler

Computere med undervisningsprogrammer, herunder skrivetelefonudstyr, bør være let tilgængelige, og redigeringsudstyr til videoproduktion (incl. tekstning) bør forefindes på skolen. Et visuelt sproglaboratorium med individuelle videobokse med TV-monitor og tilhørende optage- og afspilleudstyr vil give gode muligheder for individualiseret undervisning.

Materialer

Et katalog over tegnsprogede videoprogrammer med oplysninger om anvendelighed på forskellige klassetrin og andre relevante informationer er udarbejdet af Døveskolernes Materialelaboratorium, Aalborgskolen, Kollegievej 1, postboks 7930, 9210 Aalborg.

Bilag

Vejledende forslag til læseplan for faget tegnprog i folkeskolen

1. Formålet med undervisningen

(Undervisningsministeriets bekendtgørelse nr. 415 af 13. juni 1989 om formålet med undervisningen i folkeskolens fag)

Fagformålet for tegnsprog

Formålet med undervisningen er, at eleverne øger deres forståelse af tegnsprog og udvikler deres færdighed i at bruge det godt og alsidigt.

stk. 2. Eleverne skal tilegne sig viden om tegnsprogets egenart og variation og dets betydning for voksne døve og hørehæmmedes liv og virke.

stk. 3. Undervisningen skal medvirke til den enkelte elevs alsidige udvikling og til, at folkeskolens formål kan realiseres for elever med svære høretab.

stk. 4. Undervisningen skal sætte eleverne i stand til at kommunikere med andre med høretab og – via tolk – med normalt hørende, som ikke kan tegnsprog.

stk. 5. Undervisningen skal medvirke til, at tegnsprog i lighed med dansk kan fungere både som redskabsfag og som dannelsesfag, så de to sprog tilsammen kan udgøre en svært hørehæmmet elevs kulturgrundlag.

Målgruppen

Målgruppen for folkeskolens undervisning i tegnsprog er døve og svært hørehæmmede elever, som – selv med

brug af høreapparat – er afskåret fra at kunne have en sikker kommunikation med andre mennesker.

Tegnsprogets betydning

For døve og svært hørehæmmede elever, som har tegnsprog som primærprog, indtager dette samme position som dansk talesprog for de hørende elever. Et alderssvarende tegnsprog er en af betingelserne for det døve barns udvikling og indlæring gennem hele opvækstperioden.

En vigtig forudsætning for skolens tegnsprogsundervisning er, at der forud for skolegangen har været arbejdet med at fremme børnenes sprogudvikling og indlæring bl.a. ved, at forældrene og andre i barnets nærmiljø har fået en kvalificeret vejledning og har lært tegnsprog.

Et vigtigt perspektiv i skolens tegnsprogsundervisning er, at døve og svært hørehæmmede elever ud over at tilegne sig tegnsproget som et nødvendigt kommunikationsmiddel får forbedret deres muligheder for at udnytte folkeskolens øvrige undervisningstilbud.

Også i faget dansk øges elevernes muligheder for på de enkelte trin at få størst muligt udbytte af undervisningen. Tegnsproget vil både fungere som et nødvendigt supplement til dansk og muliggøre, at indlæring af mundtlig og skriftlig dansk kan baseres på elevernes tegnsproglige kunnen og viden.

Organisering af undervisningen

Undervisningen i tegnsprog kan tilrettelægges såvel i specialskoler som i almindelige skoler.

Ved specialskolerne gives faget naturligt til hele klassen, hvorved såvel lærernes undervisning som den interne kommunikation i elevgruppen medvirker til at udvikle sproget.

Foregår undervisningen ved en almindelig skole, bør der ligeledes søges etableret hold eller grupper af døve elever, således at tegnsprogsudviklingen kan stimuleres af elevernes indbyrdes samtaler. Sådanne gruppedannelser kan ske i form af specialklasser (centerklasser) eller i form af hold, der sammensættes af enkeltinte-

grerede elever alene med henblik på faget tegnsprog. I disse tilfælde kan det være hensigtsmæssigt at samle elever fra flere skoler, eventuelt fra hele det regionale område.

Kan det i helt særlige tilfælde ikke lade sig gøre at etablere hold, må undervisningen tilrettelægges som enkeltmandsundervisning.

1. forløb: Børnehaveklasse, 1. og 2. klassetrin

Undervisningen skal sigte imod, at hver enkelt elev udvikler og videreudvikler sit tegnsprog, således at alle kan opfatte og udtrykke sig tegnsprogligt svarende til deres øvrige udvikling. Der må anvendes en høj grad af undervisningsdifferentiering på grund af elevernes meget forskellige forudsætninger.

Arbejdet med tegnsprog omfatter

- Tegnsprogslege
- Samtaler i klassen og på mindre hold om emner fra undervisningen, fælles oplevelser f.eks fra ture i byen eller i naturen og oplevelser fra elevernes tilværelse i og uden for skolen
- Elevernes og lærerens fortællen
- Lærerens og andre tegnsprogsbrugeres fortælling af historier og eventyr og emner i tilknytning til døves tilværelse, herunder også hørendes lydverden, f.eks oplevelser og informationer som hørende får gennem hørelsen
- Dramatiseren
- Andre udtryksformer som formning og anvendelse af billedmedier, herunder video, computer.

Sprogligt arbejde

Undervisningen tager sigte på at udvikle forståelsen af tegnsprog ved, at eleverne møder forskellige tegnsprogsbrugere og trænes i at følge med i længere forløb.

Undervisningen tager også sigte på at nuancere elevernes tegnsprog, således at eleverne lærer at bruge tegnsproget i mange forskellige sammenhænge, f.eks i forbindelse med samtale, historiefortælling og beskrivelse af hændelser.

2. forløb: 3.-6. klassetrin

Arbejdet fra 1. forløb fortsættes og udbygges. Hovedvægten lægges på, at eleverne udvikler deres muligheder for gennem tegnsprog at tage imod nuancerede informationer samtidig med, at de selv udvikler deres tegnsproglige udtryksformer.

Arbejdet med tegnsprog omfatter

- Samtale i klassen
- Elevernes og Lærerens fortælling
- Elevernes fremstilling, herunder at disponere og koncentrere deres fortælling/fremstilling af et emne
- Mime, drama og andre udtryksformer fastholdes i lidt længere forløb under gennemførelse af fastlagt handling. Der inddrages en aktiv anvendelse af billeder og video
- Tolkebrug.

Sprogligt arbejde

Undervisningen udvides med et begyndende arbejde med grammatik, som omfatter identificering og analyse af udvalgte elementer i tegnsprogets opbygning.

3. forløb: 7.-9. klassetrin

Arbejdet fra de foregående forløb fortsættes og udbygges. Der arbejdes med at videreudvikle elevernes formuleringsevne og med anvendelse af tegnsprog som redskab til bearbejdelse af oplevelser og erfaringer. Et hovedsigte er dermed at styrke elevernes personlige udvikling og evne til at deltage i problemløsninger og til selvstændigt at tage stilling og vælge.

Arbejdet med tegnsprog omfatter

- Samtale og diskussion på tegnsprog
- Fremstilling af længere strukturerede forløb, referere, holde tale etc.
- Tolkebrug
- Drama- og videoproduktion.

Sprogligt arbejde

Sproglæren skal skærpe elevernes evne til at iagttage og analysere tegnsprogets elementer, ved bl.a. at inddrage tegnsprogsstil og -varianter i sproganalysen. På udtryksiden lægges der vægt på at udvikle den enkelte elevs kreative brug af tegnsprog.

4. forløb: 10. klasse

Arbejdet fra de tre foregående forløb udbygges og afrundes med en yderligere inddragelse af emner af samfundsrelevant karakter og emner hentet fra arbejds- og kulturlivet. Et vigtigt mål i forbindelse med folkeskolens afsluttende undervisning er bevidstgørelse af den enkelte elevs mulighed for at have indflydelse på sin egen tilværelse.

Gennem videreudvikling af de tegnsproglige udtryksformer udvikles elevernes evne til at tage del i skolens liv, og de forberedes til aktiv deltagelse i forenings- og samfundslivet.

I tegnsprogsundervisningen udbygges kendskabet til tegnsprog fra andre lande, herunder specielt de nordiske.

Litteratur

Om tegnsprog

- Danske Døves Landsforbund. (1987). Tegnsprog som fag.
- Engberg-Pedersen, E., Hansen, B. og Kjær Sørensen, R. (1981). Døves Tegnsprog – Træk af dansk tegnsprogs grammatik. Arkona, Århus & Døves Center for Total Kommunikation.
- Hansen, B. (1986). Døves tosprogethed. Skolepsykologi. Årgang 23, s. 396-410.
- Hansen, B. (Red.) (1986). Tegnsprogsforskning og tegnsprogsbrug. Døves Center for Total Kommunikation.
- Hansen, B. (Red.) (1989). Tegn på tegnsprog: Holdninger og kultur. Døves Center for Total Kommunikation.
- Hansen, B. og Engberg-Pedersen, E. (1983). Tosprogethed – dansk tegnsprog. Dansk Audiologopædi, oktober.
- Jørgensen, J. (1910). Tegnsproget, dets væsen og dets grammatik. Gjellerup, København.
- Kjær Sørensen, R. og Hansen, B. (1976) Tegnsprog. En undersøgelse af 44 døve børns tegnsprogskommunikation. Statens skole for døve, København.
- Kjær Sørensen, R., Lewis, W., Lutz, H. og Ravn, T. (1988). To-sproget døveundervisning 3. Skolen på Kastelsvej.
- Lieth, L. von der (1967) Dansk Døve – tegnsprog. Akademisk, København.

Ordbøger

- Danske Døves Landsforbund. (1979). Dansk-Tegn Ordbog.

- Døves Center for Total Kommunikation. (1979). 147 matematiktegn. Døveskolernes Materialelaboratorium, Ålborg.
- Døves Center for Total Kommunikation. (1984). 253 madtegn. Døveskolernes Materialelaboratorium, Ålborg.
- Engberg-Pedersen, E. og Pedersen, A. (1985). 30 tegn fra Døves Tegnsprog. Døves Center for Total Kommunikation.
- Hansen, B. og Skov Hårdell, A. (1985). 198 tegn om seksualitet. Døves Center for Total Kommunikation.

Om døve børn

- Freeman, R.D., Carbin, C.F. og Boese, R.J. (1987). Døve børn. Reitzels.
- Hansen, B. (Red.) (1979). Total Kommunikation – Døvhed – Integration. Døves Center for Total Kommunikation.
- Hansen, B. (Red.) (1981). Døve børn – sprog, kultur og identitet. Døves Center for Total Kommunikation.
- Vestberg Rasmussen, P. (1983). Undervisning af hørehæmmede børn. Døveskolernes Materialelaboratorium, Ålborg.
- Vestberg Rasmussen, P. (1990). Børn med høretab. Opvækstvilkår og udviklingsmuligheder. Døveskolernes Materialelaboratorium, Ålborg.

Om døves kultur

- Holm, A., Gudman, S., Rasmussen, J.W. og Vestberg Rasmussen, P. (1983). Døveundervisning i Danmark 1807 – 1982. Døveforsorgens historiske selskab.
- Padden, C. og Humphries, T. (1988). Voices from a culture. Harvard University Press.
- Widell, J. (1988). Den danske døvekultur I og II. Danske Døves Landsforbund.

Skønlitteratur

- Greenberg, J. (1975). I dette tegn. Paludan.
- Spradley, T.S. og Spradley, J.P. (1983). Gennem en mur af stilhed. Borgen.

Undervisningsvejledning for Folkeskolen

1976

1. Dansk*)
2. Fremmedsprog
3. Undervisningsmidler*)
4. 1.-2. klassetrin
5. Idræt
6. Formning*)
7. Sløjd
8. Håndarbejde
9. Hjemkundskab
10. Musik*)
11. Geografi*)
12. Biologi
13. Kristendomskundskab*)
14. Fysik/kemi*)
15. Regning/matematik
16. Børnehaveklasser
17. Færdselslære
18. Fremmede religioner og andre livsanskuelser
19. Uddannelses- og erhvervsorientering
20. Sundhedslære*)
21. Maskinskrivning
22. Fotolære
23. Drama
24. Filmkundskab
25. Motorlære
26. Arbejdskundskab
27. Elektronik
28. Barnepleje

1977

1. Klasselærerfunktionen
2. Skole, elev og forældre*)
3. Samtidsorientering*)
4. Historie*)
5. Sygeundervisning

1979

1. Fremmedsprogede elever*)
2. Specialundervisning

1980

1. Specialpædagogisk bistand til småbørn
2. Ikke-fagdelt undervisning i historie, geografi og biologi
3. Specialpædagogisk bistand til elever med sprog- eller talevanskeligheder

1981

1. Historie*)

1982

1. Specialpædagogisk bistand til elever med synsvanskeligheder
2. Specialpædagogisk bistand til elever med hørevanskeligheder
3. Specialpædagogisk bistand til elever med bevægelsesvanskeligheder

1984

1. Historie
  2. Dansk
- Håndbog: Undervisning af fremmedsprogede elever i Folkeskolen

1985

1. Datalære

1987

1. Hvordan samarbejder man på skolen?
2. Samtidsorientering

1988

1. Musik
  2. Undervisningsmidler
- Håndbog: Skolebiblioteket 1988

1989

1. Kristendomskundskab
2. Fysik/kemi

1990

1. Edb i folkeskolens fag - Dansk og edb
2. Edb i folkeskolens fag - Regning/matematik og edb
3. Edb i folkeskolens fag - Hjemkundskab og edb

1991

- Håndbog: Integration af edb - Organisering af undervisningen
1. Sundheds- og seksualundervisning
  2. Geografi
  3. Edb i folkeskolens fag - Geografi og edb
  4. Billedkunst (formning)
  5. Tegnsprog

*) = senere vejledninger foreligger

Vedrørende vejledninger om indretning af Folkeskolens forskellige *lokaler* henvises til serien »Revideret projekteringsgrundlag for folkeskoler«, udgivet i årene 1979-1984 af Den centrale Rådgivningstjeneste for Skolebyggeri.

ISBN 87-503-9142-9/ISSN 0903-2363